

'אין צייט פֿון פֿאַרנומענעם פּוילן'

(בימי פּוילן הכבושה)

ה'פורים-שפּיל' הראשון של חסידי בּוּבּוּב בניו־יורק אחרי השואה

'פורים-שפּילן' (הצגות פורים) אינם אלא מחזות עממיים ביידיש, האחוזים בטקסי החגיגות של פורים. הם היו נפוצים בקרב יהודי אשכנז, תחילה באירופה המערבית ואחר כך באירופה המזרחית, החל מן המאה ה־17, ואולי אף לפני כן (שמרוק 1979: 1697-1750). באירופה המזרחית זכו ה'פורים-שפּילן' לפופולאריות בקהילות רבות, ממש עד לחורבן בימי מלחמת העולם השנייה. במאמר זה רצוני לדווח על מסורת ה'פורים-שפּיל' שנתחדשה ואף לבשה דמות חדשה בקהילת חסידי בּוּבּוּב. בּוּבּוּב – עיר קטנה בגליציה המערבית, לא רחוק מקרקוב. בימינו מתרכזים חסידי בּוּבּוּב בברוקלין שבניו־יורק, והם מהווים את אחת הקהילות היחידות בעולם, המקיימות שנה שנה באורח עקבי את מסורת ה'פורים-שפּיל' ממש במוצאי פורים. קהילת חסידי בּוּבּוּב העלתה את ה'פורים-שפּיל' לרמה של אירוע מרכזי ובעל משמעות ריטואלית בחייה.

מתוך הרפרטואר העשיר, שהצטבר אצל חסידי בּוּבּוּב, אתמקד הפעם ב'פורים-שפּיל' מיוחד במינו, שהוכתר בשם 'אין צייט פֿון פֿאַרנומענעם פּוילן'. מחזה זה הועלה לראשונה בעצרת הפורים של חסידי בּוּבּוּב בארצות-הברית, בניו־יורק, בפורים תש"ח (1948).

'פורים-שפּיל' זה ו'פורים-שפּילן' רבים אחרים, שראיתי ותיעדתי כעשרים השנים האחרונות, הם בסיס למחקר רחב יותר על ריבויי-הפנים והדינאמיות של ה'פורים-שפּיל' בז'אנר מתחום הפולקלור העממי, ועל יכולתו להסתגל בקהילה מסוימת זאת לתנאים שהשתנו, ולמלא צרכים תרבותיים וחברתיים בנסיבות המתחדשות. המחקר מתבסס על צפייה, תיעוד באמצעות סרטי אודיו ווידאו, ועל ראיונות עם מחבר ה'פורים-שפּיל', הבמאי, השחקנים וקהל הצופים. בעיני חוקר התרבות אין ה'פורים-שפּיל' אלא אירוע, מבצע טקסי, שבאמצעותו מציגה הקהילה את תמצית חייה לפני בני הקהילה ואורחיה הרבים. המחקר רואה באירוע זה מעין אשנב כניסה אל עולם האמונות והפולחן המיוחדים של קהילה חסידית בת זמננו (Geertz 1973).

במאמרים אחרים ביקשתי להראות כיצד העלו החסידים את משקלם הדתי

וחשיבותם של שני חגים, בעלי תוקף משני במסורת היהודית, פורים ושושן פורים, למדרגה של חגים מרכזיים בלוח השנה הליטורגי והפולחני שלהם (ראה למשל: Epstein 1987). חסידים שאבו רעיונות הן מן המקורות היהודיים והן ממקורות לא-יהודיים, כדי לרומם את ה'פורים-שפיל' מ'ז'אנר פופולארי המיועד ל'עמך' לאמצעי ביטוי של חטיבה מעולם האמונות והדעות שלהם. ה'פורים-שפיל' הפך חלק בלתי נפרד מ'שולחן הרבי' (דעם רביס טיש) במוצאי פורים, היינו בשושן פורים.

'שולחן הרבי' הוא פולחן חסידי מרכזי וחשוב, אשר בו חוגגים החסידים המסובים סביב שולחן הרבי בשבתות ובחגים, כשהם נותנים קולם בזמירות וניגונים, אוכלים "שיירים" מן השולחן ושומעים מפי הרבי דרשה או מעשיה. רבים ה'טישים' (השולחנות) בפורים. המפורסם והפופולארי ביניהם הוא ה'גרויס-סעודה' (הסעודה הגדולה), אשר בה, בהתאם לרוח פורים, חג ההפכים וההיפוכים, יציגו את ה'פורים-שפיל' נוסף על דרשת הרבי.

האדמו"ר הנוכחי, ר' שלמה הלברשטאם, הוא האיש שגרם באורח ישיר לחידוש מסורת ה'פורים-שפיל' של חסידי בובוב בארצות-הברית, ולהתמדתה הבלתי פוסקת במרוצת ארבעים וחמש השנים האחרונות. ר' שלמה הלברשטאם, המכונה האדמו"ר בפי חסידיו, ידוע במאמציו להמשיך את מסורת 'חצר בובוב' בארצות-הברית. ה'פורים-שפיל' בידיש הפך לחוליה מקשרת אל העבר ואל 'הבית הישן' בבובוב. ר' שלמה הלברשטאם עצמו הוא ניצול שואה, שהיגר לארצות-הברית ב-1947, וקיבץ סביבו אודים מוצלים מבני קהילתו ומקורביו מלפני השואה ממחנות העקורים באירופה. מקהילה קטנה, תחילה ב-Upper West Side של ניו-יורק, וכיום בבורו-פארק שבברוקלין, היא צמחה והפכה לקהילה משגשגת, המונה למעלה מ-1,200 משפחות עם שלוחות בישראל, באנגליה ובקנדה.

בפורים 1948 פנה ר' שלמה הלברשטאם לר' משה אפֿטֿרגוט, אז בחור ישיבה צעיר, וביקש ממנו להכין 'פורים-שפיל', כדי לחדש ולקיים את מסורת ה'פורים-שפיל' של חסידי בובוב. ר' משה אפֿטֿרגוט היה בעצמו ניצול שואה, בן למשפחת חסידי בלז, שנספתה כולה בשואה. האדמו"ר ר' שלמה הלברשטאם פגש אותו לראשונה באחד ממחנות העקורים באיטליה ועזר לו להגיע לארצות-הברית ולהשתלב בחיי קהילתו המחודשת.

ר' משה אפֿטֿרגוט חיבר את ה'פורים-שפיל' 'אין צייט פֿון פֿאַרנומענעם פּוילן'. 'פורים-שפיל' זה היה שונה בתוכנו מן ה'פורים-שפיל', שהיו מציגים לפני השואה. ה'פורים-שפיל' המסורתיים אצל חסידי בובוב עסקו רובם ככולם בנושאים מן התנ"ך או מן המסורת העממית. 'אין צייט פֿון פֿאַרנומענעם פּוילן' העלה נושא מימי השואה, בהציגו במוקד אירוע נורא שאיר בתולדות ישראל.

הטקסט המקורי השלם של 'אין צייט פֿון פֿאַרנומענעם פּוילן' לא נשתמר. זה היה 'פורים-שפיל' בן שלוש תמונות. שתי התמונות הראשונות העלו התרחשות בגיטו יהודי בפולין בימי מלחמת העולם השנייה. התמונה השלישית, לעומת זאת, העלתה קטע מן ההווה לאחר השחרור עליידי האמריקאים. המחזה הוצג בבית-המדרש של חסידי בובוב, שנמצא בימים ההם במערב מאנהטן. מבחינה חיצונית היה במחזה 'אין צייט פֿון פֿאַרנומענעם פּוילן' המשך ל'פורים-שפיל' המסורתי: צוות השחקנים,

גברים בלבד, הורכב מחובבים; המחזה היה בנוי מקטעי שירה עם ליווי מוזיקאלי, שהיה מחובר מקטעים מתוך ה'פורים-שפילן' של לפני השואה וגם משירים עממיים בידיש ופרקי חזנות. את תפקיד האם שיחק ר' משה אפטרגוט בעצמו – וממש נגע ללב. תרמו לכך גם הלחנים, שהושאלו מן השיר 'מאמע, גיב אַ ברכה צו דיין קינד' (אמא, השמיעי ברכה לילדך). השיר, שמחברו אלמוני פורסם במלואו בקובץ, שנאסף מפי ניצולים (Mlotek-Gottlieb 1983: 18-19).

השיר הושר בגיטאות כשיר-פרידה של האימהות מילדיהן. בלב רבים מן הצופים ומן השחקנים, ששמעו את השיר בגיטו, היה הלחן הידוע טעון מטען רגשי, בהזכירו להם את יקריהם שניספו ואבדו.

מעין תמצית של המחזה, המתפרסמת כאן להלן, נכתבה מתוך הזכרון, בידיש, מקץ למעלה משלושים שנה שחלפו מאז ההצגה, שאותה ביצע ר' משה אפטרגוט, המחבר, הבמאי והשחקן הראשי.
וזו לשון התמצית:

בס"ד

אין צייט פֿון פֿאַרנומענעם פּוילן

אויפֿגעפֿירט פֿון ר' משה אַפֿטערגוט נ"י

געשפּילט: פורים תש"ח לפ"ק

אין דער שפּיל האָבן אַנטייל גענומען:

משה אַפֿטערגוט – די מאַמע

ברוך דוד האַלבערשטאַם – איר קינד

יעקב קריגער – דער ס"ס מאַן

משה דוד מאַנדלבוים – איינער פֿון די אַמעריקאַנער סאַלדאַטן, וועלכע האָבן

באַפֿרייט דעם לאַגער

די מוזיק באַגלייטערס – יהושוע טווערסקי, מאיר יעקב ראָזנגאַרטן

— — —

אַ מאַמע, פֿון וועלכער מען האָט צוגענומען איר מאַן, טוליעט איר קינד און פּיעשטשעט אים, מאַכנדיק פֿון דעם פֿופֿצן אָדער זעבען יאָריקן בחורל אַ קליין פּיצל קינד, וועלכעס קען נאָך אַפֿילו קוים גיין אויף די פּיס, פּדי אַזוי – אינריינדנדיק אים און זיך – וועלן די בעסטיעס, די נאַצישע רוצחים, אים נישט נעמען צו דער 'אַרבעט'...

רעדנדיק ווי צו זיך, דערמאָנענדיק זיך די היים, די עלטערן, די געשוויסטער, קרובים, פֿריינד און באַקאַנטע, האָט די מאַמע פֿון צייט צו צייט געגעבן אַ טיפֿן אָבער שטילן זיפֿץ, זי זאָל חלילה נישט אויפֿוועקן איר קינד, יענקעלע. אַרויסרעדנדיק נעמען און עפּיזאָדן, האָט זי צווישן אַנדערן אַ ברום געטאַן: – און יעצט? פּוסט, לער, וויסט... מ'גיט! ...

הערנדיק דאָס וואָרט 'מ'גיט', כאַפט זיך יענקעלע אויף, און אַ דערשראָקענער פֿרעגט ער:

– ווער גייט, מאַמע?

זיין מאַמע, ביילע, ענטפֿערט:

– שלאָף, שלאָף, מיין קינד. קיינער גייט נישט.

אַבער דער טרויעריקער אמת איז, אז עס האָט זיך דערהערט דער טראַט פֿון די בעסטעס שטיוול. די היות האָבן אינגעבראַכן אין יאַקאַבאוויטשעס היים, זיי האָבן אַכזריותדיק אַ כאַפּ געגעבן די מוטער, און געפֿרעגט:

– הייסטו ביילע יאַקאַבאוויטש? ... און דאָס איז דיין קינד? ... דיין אורטייל איז געחמתעט ...

די רשעים שלידערן צום באַדן די מאַמען, און ווילן אוועקנעמען יענקעלען, איר קינד. דער קאַמף צווישן דער מאַמע און די מערדער הייבט זיך אָן... אַבער עס האָט ליידער נישט געהאַלפֿן. יענקעלע איז אוועק... די מאַמע איז געבליבן אליין, ליגנדיק אויף דעם פֿוס־באַדן...

ווי זי וואַלט אַריינגעפֿאַלן אין אַ טראַנס, האָט זי מיט האַלב־פֿאַרנעפֿלטע געדאַנקען ווי צו־זיך גערעדט. מ'האַט נישט געהערט מער ווי גרויל... רעדנדיק אַזוי, מיט קרעכץ און יאוש, און נישט קענענדיק שלום מאַכן מיט טרויעריקער ווירקלעכקייט, האָט זי אַנגעהויבן צו פֿאַנטאַזירן... זי האָט מיט אירע געדאַנקען אַרויפֿגעוואָרפֿן אַ חשכות אויף אַלעס אַרום...

אין אַ פֿאַר טעג אַרום קומט אַ שליח פֿון די טיילוואַנים, אַן ס״ס מאַן, מיט אַ זאַק אין דער האַנט. דער שליח האָט זי געפֿרעגט:

– הייסטו ביילע יאַקאַבאוויטש?

אַזוי ווי זי האָט געענטפֿערט 'יאַ', גיט ער איר דאָס זעקעלע און זאָגט:
– דאָס איז דיין קינד ...

די מאַמע דערפֿרייט זיך מיט איר פֿיצל קינד. זי טוליעט עס און דריקט עס פֿעסט צו איר האַרצן, שמייכלענדיק און נישט קענענדיק אַראָפֿנעמען אַן אויג פֿון איר ליכטיק שיינעם זונעלע, וועלכער האָט איר גאַרנישט געענטפֿערט אויף איר צערטלעכקייט און וואַרעמע־האַרציקייט. די מאַמע קוקט זיך אַרום, און עס איז עפעס נישט גאַרמאַל מיט איר שיין קינד ...

פלוצים דערזעט זי די אויפֿשריפֿט אויפֿן זאַק: אַש! ... זי מאַכט אויף אַ פֿאַר גרויסע אויגן און הייבט אַן ציטערן... זי דריקט דאָס זעקל ווידער צום האַרצן... און אַט וואַרפֿט זי זיך מיטן זעקל, מאַכט עס אויף, לייגט אַריין איר האַנט און נעמט אַרויס ביסלעכווייז... אַש! ...

אירע קולות ביים שרייען: "דאָס איז דאָס אַש פֿון מיין יענקעלע, דאָס איז דאָס אַש פֿון מיין טאַטן, מאַמען, דאָס איז דאָס אַש פֿון מינע געשוויסטער!" – האָבן אַפּגעהילכט אַ וועלט און צעריסן הימלען. זי האָט זיך אויפֿגעהויבן קלאַפֿנדיק און ברעכנדיק אַלץ, וואָס פֿאַר אירע אויגן איז געקומען, האָט געכאַפֿט אַ שוועבעלע, אַרויסגעלאָפֿן פֿון שטוב און געשפרונגען פֿון הויז צו הויז אַנצוינרנדיק היצער און ביימער, און שרייענדיק צו די באַנדיטן:

– אויב איר האָט געמעגט מאַכן פֿון מיין יענקעלען אַש, האָב איך געמעגט אונטערצינדן וואָס נאָר אונטערצינדן לאָזט זיך, און זאָל ברענען וואָס נאָר ברענען

קען!... און יעצט האָב איך איין בקשה: טראַנספּאָרטירט מיך מיט מיין קינד אין איין זעקעלע אָש...

אינצווישן הערט זיך דער אַמעריקאַנער הימען. די באַפֿריינג פֿון די אַמעריקאַנער איז געקומען. די שטאַט פֿילן אַן אַמעריקאַנער סאָלאַדאָן, געבנדיק ערשטע הילף דער אומגליקלעכער מאַמען.

קלאַפט פּלוצלונג אין דער טיר און קומט האַסטיק אַרײַן... איר זון יענקעלען?!... די גײַסטיק צעבראַכענע אויסגעדאַרטע מוטער איז געוועזן ווי פֿאַרשטומט, ניט קענענדיק אויסרעדן אַ וואָרט... צי איז עס ניט קיין חלום אין דעם גיאַהריגה? – האָט זי געמוזט טראַכטן... עס האָט געדויערט אַ שטיקל צײַט ביז אירע האַלב־אויסגעלאַשענע אויגן האָבן מוטערלעך אָנגעהויבן צו לויכטן...

עס האָט זיך אַרויסגעצײכנט (אַרויסגעוויזן), אַז יענקעלע איז אַנטלאָפֿן פֿון טראַנספּאָרט אין די וועלדער, ווי אַ גרופּע פֿאַרטיזאַנער האָט אים דערזען און גענומען צו זיך.

יענקעלע האָט געהאַלדזט און געקושט זײַן מאַמען. זײ האָבן ביידע געוויינט אויפֿן נס...

קומענדיק צו זיך, זאָגט יענקעלע:

– מאַמען פּונקט אַזוי ווי די רוישיקע שטראַמען וואַרפֿן זיך אויף די קליינע אינדזעלעך און קענען זײַ ניט אַוועקרייסן, אַזוי וועט יענקעלען קיינער קיין מאָל ניט קענען אַוועקרייסן פֿון זײַן מאַמען...

(ובעברית:

בס"ד

בימי פולין הכבושה

הומחו ובויים עלידי ר' משה אפטרגוט נ"י

הוצג בפורים תש"ח לפ"ק

במחזה השתתפו:

משה אפטרגוט – האם

ברוך דוד הלברשטאם – הילד שלה

יעקב קריגר – איש הס"ס

משה דוד מנדלבוים – אחד החיילים האמריקאים, ששחררו את המחנה

המלווים המוזיקאליים: יהושע טברסקי, מאיר יעקב רוזנגורטן

— — —

אַם, שבעלה נקרע ממנה, מחבקת את ילדה ומפנקת אותו, כאילו הנער בן החמש עשרה או שש־עשרה אינו אלא ילד פעוט, המתקשה עדיין לעמוד על רגליו ולצעוד. היא ביקשה להונות את עצמה, שברוך זו היא תצליח להצילו מידי חיות־הטרף, הרוצחים הנאציים, והם לא יקחו אותו ל'עבודה'...

היא השמיעה קול ודיברה כאילו לעצמה, וזוכרה בביתה, בהוריה, באחיה ואחיותיה, בקרובים, ידידים ומכרים. מדי פעם פלטה אנחה מעומק הלב, אנחה

בלומה, כדי שלא תעיר משנתו את ילדה, את יענקלה. בהזכירה שמות ואירועים, היא השמיעה גניחה ונהמה: – ואילו עתה? ריק, חלול, שומם... הולכים! ...

יענקלה מתעורר לשמע המלה 'הולכים', והוא שואל מתוך פחד:

– מי הם ההולכים, אמא?

האם, ביילה, משיבה:

– ישן, ישן, ילדי. איש אינו הולך.

אך האמת העצובה היא, שאמנם נשמעו צעדי מגפיהם של הטורפים. היות־הטרף פרצו אל ביתם של היאקובוביציים, תפסו באכזריות את האם, ושאלו:

– כלום שמך הוא ביילה יאקובוביץ? ... האם זהו ילדך? ... דינך אפוא

נחרץ...

הרשעים הטילו את האם על הרצפה וביקשו ליטול את ילדה, את יענקלה. החל המאבק בין האם לבין הרוצחים... אך לדאבון לבב – שום דבר לא הועיל. יענקלה

נלקח... האם נשארה גלמודה, מתבוססת על הרצפה...

וכאילו היתה אחוזה בהזייה, היא דיברה כביכול אל עצמה והשמיעה הרהורים מעורפלים. ולא נשמע דבר פרט לזוועה... וכך בדברה מיואשת, בגניחה ובמפחד נפש, מבלי שיהא לאל ידה להשלים עם המציאות העגומה, היא החלה להשמיע דברי ענינים... הרהורי ליבה המטולטל הטילו חושך צלמוות על כל מה שהיה מסביב...

מקץ ימים אחדים הופיע שליח של בני־השטן, איש ס"ס, והחזיק שקית בידו. השליח שאל אותה:

– כלום שמך הוא ביילה יאקובוביץ?

כאשר היא השיבה בחיוב, הוא הושיט לה את השקית ואמר:

– זהו הילד שלך...

האם שמחה כאילו אמנם קיבלה ליד את ילדה הקטן. היא התרפקה עליו וחיבקה אותו בכוח אל ליבה. היא חייכה ולא היתה יכולה להסיר עין מבנה היפה, האורי, שכלל לא הגיב על פינוקיה הענוגים וחום־ליבה. ואז חזרה האם ושלחה מבט חוקר סביב, שמא קרה משהו בלתי רגיל עם הילד היפה שלה...

פתאום נפל מבטה על הכתובת שעל גבי השקית: אפר!... היא פקחה זוג עיניים מבוהלות ונאחזה רעדה בבל גופה... היא המשיכה לחבק את השקית ולאמצה אל ליבה... והנה, היא מיטלטלת עם השקית כה וכה, פותחת אותה, מכניסה את ידה ומוציאה לאט לאט... חופן של אפר!...

היא פתחה בזעקות: "זה האפר של יענקלה שלי, זה האפר של אבא שלי, של אמא שלי, זהו אפר של אחי ואחיותי!" זעקותיה הרעישו עולם ומלואו וקרעו את לב השמיים. היא קמה על רגליה והסתערה להרוס ולשבור כל מה שנודמן לפני עיניה. היא תפסה גפרור, פרצה מן הבית החוצה ודהרה מבית לבית בהציתה בתים ועצים, תוך כדי צעקות לעבר הרוצחים:

– אם מותר היה לכם לשרוף את יענקלה שלי עד אפר, מותר לי להצית כל מה שניתן להצתה, שישרף ויבער כל מה שדולק ובער באש... ורק משאלה אחת עדיין נותרה בפי: העבירו נא את אפרי בשקית אחת עם אפר בני...

בינתיים נשמע ברקע ההימנון האמריקאי. את העיר מציפים חיילי ארצות-הברית, המושיטים עזרה גם לאם האומללה.

לפתע פורץ פנימה תוך נקישות בדלת... מי אם לא בנה יענקלהו?!...
האם הסחוטת, הסחופה ורצועה נפשית נאלמה דום, ולא היה לאל ידה להשמיע אפילו מלה אחת... כלום אין זה חלום בלב ליבו של גיא ההריגה?
– כך בוודאי נפתלו הרהוריה...

חלף זמן עד אשר היא התאוששה, ועיניה הכבדות-למחצה נדלקו בזהור אימהי...

התברר, שיענקלה חמק ונמלט מן המשלוח אל היערות, מקום שם נמצא על-ידי פלוגת פרטיזונים, שקלטה אותו אל שורותיה.

יענקלה חיבק את אימו ונשק לה. שניהם התייפחו ובכו מהתרגשות על הנס שקרה...

כאשר יענקלה התעשת, הוא פנה אל אימו ואמר:

– אמא! כשם שזרמי מים אידירי תנופה ושאון מסתערים אל חופי איים זעירים ואינם מצליחים להזיזם ממקומם, כך גם לא יעלה בידו של איש לקרוע ולהסיר את יענקלה מאמא שלו...).

מחקרה של שרי אורתנר (Ortner 1978) מעיר את תשומת הלב אל ה'פורים-שפיל' ב-1948, והושף אור אל יכולתו וכוחו להסתגל לצרכים המשתנים והמיוחדים של חסידי בובוב ניצולי השואה. אליבא דשרי אורתנר מתחיל הריטואל במקום, אשר בו מתהווה בעיה תרבותית (אחת או אחרות), שמתחייבת מן התמורות המתחוללות, והיא מגיעה בסופו של דבר אל פתרון כלשהו. פתרון זה אינו אלא פיענוח ואירגון מחדש של אלמנטים תרבותיים, ששילובם מעלה צירוף חדש, אחר, ובעל משמעות (שם: 2-3).

ב-1948, מקץ שלוש שנים אחרי השואה, היו רבים מחסידי בובוב שבורים ורציצים, בגוף ובנפש, לאחר שעברו אישית את החוויות הטראומטיות של השואה, ורבים מבני-המשפחה שלהם נספו עם הנספים. בימים ההם לא היתה עדיין מודעות, אף לא אמצעים, כדי לטפל בבעיותיהם הנפשיות של הניצולים על מנת לעזור להם להיחלץ ולהשתחרר מן המועקה הנפשית. גם ההנהגה החסידית היתה המומה ופגועה, ולא היה לאל ידה, ואולי אף לא רצתה, לעתעמת עם חוויות השואה. טענתם היתה, שבני-אדם רגילים אינם מסוגלים לתפוס את משמעות האירועים ולהבינם. רביים אסרו על חסידיהם כל השתתפות בעצרות ובמפעלים לזכר השואה וטענו, שאלה 'הוקות הגויים' ולא טקסים יהודיים (ראה, למשל: תידור באומל 1992: 77-98). מכאן שהחסידיים היו מוגבלים, וכמעט מנועים, לשלב את אבלי-היחיד שלהם אל האבל הכללי, על מנת להתגבר ולחזור למסלול חיים נורמאלי לאחר ההתרחשות המזעזעת ביותר בהיסטוריה היהודית לדורותיה.

ב-1948 מילא המחזה 'אין צייט פֿון פֿאַרנומענעם פּוילן' את הצורך בפורקן, שנתהווה בקרב חסידי בובוב להתמודד עם חוויות השואה בקהילתם באמצעות

מעין טקסים מתוך עולם האמונות שלהם. התוצאה היתה 'פסיכודרמה', שבמרכזה מוטיב פורים 'ונהפוך הוא', אשר בה חיווה את מציאות השואה, ובריזמנית גרמו להיפוכה. יענקלה הנער, כמוהו בניצולים רבים בקהל, הערים על המוות. הוא ניצל מקלגסי הנאצים. לאחר שחזר והתאחד עם אימו – לא יעזוב אותה יותר לעולם. חסידי בובוב, אסירי המחנות לשעבר, לבשו מדים, שיחקו את תפקיד קציני הס"ס, ואף של חיילי משחרריהם האמריקאים. בגד הפסים של אסירי המחנות, וכן גם מדי הקצינים של הס"ס, לא היו בבחינת 'תלבושות'. אלה היו פריטי לבוש אוטנטיים, שהובאו בידי הניצולים מאירופה. החלפת התפקידים והמדים גרמה למשתתפים את חווית היפוך-השואה ועוררה את הרגשת הנצחון של הניצולים.

העובדה, שצוות השחקנים, הקהל וכותב המחזה היו כולם ניצולי השואה, שזוועות הטבח עברו ממש על בשרם, ואף אבדו להם קרובים ובני-משפחה, היה בה כדי להגביר את עוצמת האירוע. על פי העדויות, מררו אנשים ונשים מן הקהל בכבי בשעת ההצגה, מהם שהשמיעו צערם בקול רם, ואשה אחת אפילו התעלפה. פסיכולוגים ראו בביטוי עוצמת הרגשות ופורקן הבכי אלמנט תראפי, שיש בו כדי לעזור בנשיאת היגון והאבל, והוא גם מסייע לסובלים להתגבר ולהמשיך במסלול החיים הנורמאלי.

היה זה האדמו"ר בעצמו, שאסר על ר' משה אפרטרוגט לחזור על אותו מחזה בפורים 1949 והציע לו להציג 'פורים-שפילן' מן הרפרטואר המסורתי. האדמו"ר הבין כנראה, שההתנסות בטרואמת השואה, ואפילו באמצעות ה'פורים-שפיל' היא חוויה קשה מדי לניצולים. על מנת לחזור למסלול חיים נורמאלי ככל האפשר, עדיף להציג 'פורים-שפילן' בעלי עלילה מרוחקת ממציאות השואה. ואמנם לא הועלה המחזה 'אין צייט פֿון פֿארנומענעם פוילן' אפילו פעם אחת נוספת, אף כי חסידי בובוב הציגו מאז למעלה מעשרים מחזות מתוך דבקות לחזור שנה שנה ולהעלות 'פורים-שפילן' מן הרפרטואר שלהם. כך לא הוצג אף מחזה, שנושאי, תכניו ודמויותיו אחוזים בחוויות השואה.

בעקבות המלצת האדמו"ר חזרו חסידי בובוב ל'פורים-שפילן', שהיו נהוגים במסורת הז'אנר הזה במזרח אירופה לפני מלחמת העולם השנייה. הרפרטואר שלהם במשך ארבעים השנים האחרונות כולל 'פורים-שפילן' פופולאריים על נושאים מן המקרא, כגון 'מכירת יוסף' ו'עקידת יצחק'. כמו כן הם מציגים מחזות מחיי החסידים במזרח אירופה, ואפילו מחזות על נושאים יותר אקטואליים, כמו 'אחרית הימים' (ב'1991). שבמרכזו סדאם חוסיין ומלחמת המפרץ. ב'פורים-שפילן' שלאחר 1948 חוזרים גם נושאי השתייה של ה'פורים-שפילן' המסורתיים, לאמור: הצלה ותחייה. רבים מהם עשויה אוזן כרוייה לקלוט בימשרין או בעקיפין הדים מנושאי השואה – אם באמצעות קטעי מוזיקה, או עלידי דימויים ומוסר-השכל. באמצעות המחזות שלאחר 1948 חוגגים חסידי בובוב בפורים את התעלותם ממעמקי השואה והמשכם בקהילת חסידים משגשגת בארצות-הברית.

שמרוק חנא 1979: מחזות מקראיים בידיש, הוצאת האקדמיה הישראלית למדעים, ירושלים.

תידור באומל יהודית 1992: 'קול הבכיות', השואה והתפילה, אוניברסיטת בראיילן, רמת-גן, 77-98.

Epstein Shifra 1987: 'Drama of a Table: The Bobover Hasidim Piremshpiyl', *Judaism viewed from Within and from Without: Anthropological Studies*, New-York.

Geertz Clifford 1973: *Interpretation of Culture*, selected Essays, New-York.

Mlotek Eleanor and Gottlieb Malke 1983: *We are here: Songs of the Holocaust*, New-York.

Ortner Sherry B. 1978: *Sherpas trough their Rituals*, Cambridge University Press.